

**THE INTERCULTURAL, INTERETHNIC AND INTERRELIGIOUS DIALOGUE
HELD BY THE FOUNDATION RECONCILIATION IN SOUTH-EAST-EUROPE
BETWEEN 2008 - 2013. EVALUATION AND CONCLUSIONS**

Vasile Grăjdian, Prof., PhD, "Lucian Blaga" University of Sibiu

Abstract: Since 2008 the Foundation Reconciliation in South-East-Europe (RSEE) based in Sibiu took over organizing activities in the countries of South-Eastern Europe, in the frame of the Project Healing of Memories, a project initiated in 2004 by the Conference of European Churches (KEK) together with the Community of Protestant Churches in Europe (GEKE). Between 2008-2013, in the countries of South Eastern Europe (Hungary, Romania, Bosnia-Herzegovina, Ukraine and Moldova Republic) RSEE organized international, european and cross-border workshops and conferences, with intercultural, interethnic and interreligious character, that brought together personalities from the political, academic and religious milieu. The results of these events, reports and studies, have been published - in English, German, Hungarian, Romanian and Ukrainian - in seven volumes (up to 2012) of the series "Reconciliatio". Postgraduate Healing of Memories courses (HoM 1 and HoM 2), of intercultural, interethnic and interfaith mediation, lasting one semester, were held in the University of Cluj (in Hungarian), Alba-Iulia, Sibiu and Blaj (in Romanian), recipients being professors of religion, priests and pastors of various denominations in Transylvania, often working in intercultural, interethnic and interfaith situations. A development of these mediation courses was the authorization in 2012 of the Master Programme "Intercultural and Interreligious Mediation" in Romanian at Alba Iulia (ongoing with two series) and in German at Sibiu (expected to start in 2013). Other Healing of Memories courses were organized (in Hungarian) for Roma and Gadje (non-Roma) in the parishes of Oradea (Romania), Zenta (Serbia) and Popovo (Ukraine). The organizational (international or cross-border) experience, didactic-pedagogic and for mediation, applied to intercultural, interethnic, ecumenical and interreligious contexts, experience that was gained from the activities mentioned above, represents a valuable amount of data and information that needs to be systematized, shared and used in future actions.

Keywords: intercultural interethnic interreligious reconciliation South-East-Europe

Scurtă istorie a Fundației Reconciliation in South-East-Europe (RSEE)

Deși istoria Fundației *Reconciliation in South-East-Europe (RSEE)* începe în mod oficial doar în anul 2008, odată cu înregistrarea sa ca entitate juridică având sediul în Sibiu, există și o "preistorie" a apariției sale, încă din ultimul deceniu al sec. al XX-lea, odată cu inițierea proiectelor *Healing of Memories*, mai întâi în Africa de Sud, apoi și în Europa, în Irlanda de Nord, prin care se încerca vindecarea memoriei colective, grav afectate de o istorie nefericită a relațiilor între rase, popoare, culturi, religii [7, p.62]. Un alt moment cu relevanță pentru Fundația RSEE a fost anul 1997, cu cea de *A doua Adunare Ecumenică Europeană* de la Graz (Austria), având ca temă «Reconcilierea», căreia i-a urmat *Charta Oecumenica*, adoptată în anul 2001 [<http://ceceurope.org/current-issues/charta-oecumenica/>] și care exprima clar voința Bisericilor semnatare de a avansa în direcția reconcilierii între confesiunile creștine (art.3), în context multi-cultural (art.8) și în raport cu alte religii, precum cea iudaică (art.10) sau cea musulmană (art.11).

În anul 2004, Conferința Bisericilor Europene (CEC/KEK), împreună cu Comunitatea Bisericilor Protestante din Europa (GEKE) au hotărât extinderea Procesului *Healing of Memories* în România, ținându-se seama de diversitatea etnică, culturală, confesională și

religioasă existentă și apreciindu-se că unele țări situate în sud-estul continentului european reprezintă o zonă de *frontieră*, dar, totodată, constituie adevărate *punți* de legătură și de comunicare între Apus și Răsărit.

Din punct de vedere organizatoric, conducerea Proiectului *Healing of Memories* în România a fost preluată de către pastorul și teologul lutheran Dieter Brandes din Württemberg (Germania) și, în anul 2005, a fost înființat un birou *Healing of Memories* la Cluj-Napoca, având ca director științific pe Olga Lukacs, pastor reformat și lector la Universitatea “Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

Foarte curând și-au dat acordul de participare Bisericile ”istorice” din România: Biserica Ortodoxă Română, Biserica Romano-Catolică, Biserica Greco-Catolică, Biserica Reformată și Biserica Evanghelică-Lutherană, apoi reprezentanții din România ai altor Biserici Ortodoxe, precum cea Armeană, cea Sârbă și cea Ucraineană, la care s-a adăugat Biserica Unitariană și cea Ortodoxă de Rit vechi. Dimensiunea interreligioasă s-a profilat odată cu asocierea unor comunități evreiești sau musulmane din România sau din țările învecinate.

Un proiect pilot a fost lansat în octombrie 2004, având ca temă viața religioasă din Transilvania în sec. al XIX-lea și un prim simpozion a fost organizat în luna mai 2005 la Cluj-Napoca, unde referenții au utilizat o metodologie care va deveni apoi obișnuită în conferințele ulterioare și anume fiecare a prezentat într-o manieră concisă istoria propriei confesiuni, participând totodată la “ascultarea” istoriei celorlalți și la “parcurerea împreună a istoriei” pe care altfel fiecare ar fi perceput-o dintr-o perspectivă unilaterală. Referenții erau istorici ai diferitelor confesiuni, ortodocși și greco-catolici români, romano-catolici, evanghelicilutherani germani, reformați și unitarieni maghiari. Pentru a înțelege metodologia menționată, trebuie observat că procesul *Healing of Memorie* constituie un proces desfășurat “peste generații” și care presupune trei etape: A. “Parcurerea împreună a istoriei” (walking together through history), B. “Împărtășirea durerii celorlalți” (sharing the pain of others) și C. “pregătirea împreună a viitorului” (preparing the future together) [7, p.72] – etape concretizate prin conferințe, publicații și cursuri de mediere.

Au urmat mai multe simpozioane, organizate în diferitele regiuni istorice ale României, unele aflate în prezent într-o situație transfrontalieră: în mai 2006 a avut loc un simpozion pentru regiunea istorică *Moldova*, actualmente împărțită între România și Republica Moldova, la care au participat reprezentanți ai tuturor confesiunilor/religiilor și etniilor regiunii, iar un alt simpozion a avut loc pentru regiunea *Bucovina*, în prezent împărțită între România și Ucraina. În iunie 2006 manifestări asemănătoare au avut loc pentru regiunea *Banat* și pentru regiunea *Crișana-Bihor* (Oradea), cu participarea unor reprezentanți ai ortodocșilor români, reformaților maghiari, luteranilor germani și slovaci, ai comunităților de evrei și romi.

În noiembrie 2006 a fost organizat un simpozion pentru *Muntenia-Oltenia*, la care au participat, pe lângă cei amintiți anterior, și armeni, greco-catolici, și musulmani turci, tătari și arabi, respectiv un alt simpozion pentru *Dobrogea*, cu o participare asemănătoare, la care s-au adăugat ruși de rit vechi, albanezi, bulgari și greci. Pentru *Maramureș* un simpozion a avut loc în martie 2007.

Anul 2007 a reprezentat un alt moment de cotitură pentru proiectul *Healing of Memories* în România. La Sibiu a avut loc în luna septembrie cea de *A treia Adunare Ecumenică Europeană* și, în pregătirea acesteia și pentru conexarea cu alte procese de

reconciliere din Europa, Dieter Brandes a publicat volumul *Healing of Memories in Europe. A Study of Reconciliation between Churches, Cultures and Religion* (Cluj-Napoca, Leipzig, 2007) [1], prima apariție din Seria *Reconciliatio* (continuată de Fundația RSEE din anul 2008), care cuprindea comunicări susținute la conferința internațională de la București din 26-29 iunie 2007– privind procesele de reconciliere din Europa, în particular din România, dar și din Irlanda de Nord, Germania, Finlanda, Rusia, Ucraina, Slovacia.

Un al doilea volum al Seriei *Reconciliatio*, de asemenea editat de Dieter Brandes, apare chiar înaintea celei de *A treia Adunare Ecumenică Europeană* de la Sibiu, cu titlul *Die Geschichte der christlichen Kirchen aufarbeiten – Healing of Memories zwischen Kirchen, Kulturen und Religionen – Ein Versöhnungsprojekt der Kirchen in Rumänien* (Cluj Napoca – Leipzig 2007) [2], cuprinzând texte prezentate la simpozioanele pentru regiunile istorice românești mai înainte amintite. Pentru acest volum a existat și o variantă în limba română, *Healing of Memories: Punte între biserici, culturi și religii. Un proiect de reîmpăcare a Bisericilor* (Cluj Napoca, 2007). [3]

Tot în anul 2007, după cea de *A treia Adunare Ecumenică Europeană* de la Sibiu, Conferința Europeană a Bisericilor (KEK) a decis să se retragă din Proiectul *Healing of Memories* în România. Ca urmare, în cursul anului 2008 se trece la înființarea și înregistrarea la Sibiu a Fundației *Reconciliation in South-East-Europe* (RSEE), care să preia activitățile *Healing of Memories* în România – în Consiliul director al fundației regăsindu-se reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe, ai Bisericii Reformate și ai Bisericii Evanghelice din România. Sediul din Cluj al Proiectului *Healing of Memories* a devenit filială a fundației nou înființate, iar prin străduințele Dr. Daniel Buda, noul director științific la Sibiu, s-au stabilit relații de colaborare cu Consiliul Ecumenic al Bisericilor (World Council Of Churches, WCC).

După cum indică și numele Fundației, scopul său este de a activa în sensul „reconcilierii în sud-estul Europei“ și, între 2008-2013, în țările din această regiune Fundația RSEE a organizat workshopuri și conferințe internaționale, europene sau transfrontaliere, cărora le-au urmat publicații în Seria *Reconciliatio* și Cursuri de mediere numite *Healing of Memories* (HoM 1 și 2), toate privind dialogul intercultural, interetnic și interreligios – la care ne vom referi în continuare.

În anul 2009, după plecarea la Consiliul Mondial al Bisericilor din Geneva a Pr.Lect.Dr. Daniel Buda, în funcția de director științific pentru sediul din Sibiu a venit Pr.Prof.Dr. Vasile Grajdian, iar în anul 2010, odată cu pensionarea directorului Dieter Brandes, i-a urmat la conducere Dr. Walter Gebhardt, care a continuat politica generală a fundației inițiată de predecesorul său. În calitate de președinți și vice-președinți ai Consiliului director al Fundației au fost (prin rotație) IPS Prof.Dr. Laurențiu-Liviu Streza, Mitropolitul Ardealului, din partea Bisericii Ortodoxe Române, Ep.Dr. Cristoph Klein, din partea Bisericii Evanghelice C.A. și Ep. Belá Kató, din partea Bisericii Reformate. Din rațiuni îndeosebi financiare, în anul 2013 s-a decis renunțarea la filiala din Cluj.

Conferințe organizate de Fundația *Reconciliation in South-East-Europe* între anii 2008-2013

În aprilie 2008, după inaugurarea Fundației RSEE, a fost organizat un simpozion la Oradea (România) și Biharkeresztes (Ungaria), și, în august 2008, un alt simpozion la Novi Sad (Serbia).

Începând de asemenea cu anul 2008, rezultatele simpozioanelor anterioare, cu tematică istorică, au început să fie publicate în seria *Reconciliatio* a Fundației RSEE. Astfel au apărut: **nr.3/r**, *Scurtă istorie a bisericilor și comunităților religioase din Transilvania*, Cluj-Napoca, 2008 [4] și versiunea maghiară, **nr.3/m**, *Az Erdélyi egyházak és vallási közösségek rövid története*, Cluj-Napoca, 2008. [5] În anul 2010 a apărut și versiunea în limba germană: **nr.3/d**, *Kurze Geschichte der Kirchen und Religionsgemeinschaften in Siebenbürgen*, Cluj-Napoca, Leipzig, 2010. [6]

Tot cu tematică istorică au mai apărut și alte volume ale seriei: **nr. 5/r**, *Evoluția instituțiilor episcopale în Bisericile din Transilvania. Partea I. De la începuturi până la 1740* (Cluj-Napoca, 2010) [8], cu o versiune în limba maghiară, **nr. 5/m**, *A püspöki intézmények kialakulása és fejlődése Erdélyben 1740-ig, I. Rész* (Cluj-Napoca, 2010). [9]

Anul 2009 și următorii au fost marcați de câteva manifestări internaționale importante, cea dintâi fiind *Consultarea internațională și interreligioasă Healing of Memories (International and Interreligious Consultation on 'Healing of Memories')*, care a avut loc la Mănăstirea Brâncoveanu-Sâmbăta de Sus (România), între 24-27 mai 2009. Între obiectivele propuse se numărau: 1. Schimbul de experiență privind procesele *Healing of Memories* în context sud-european și în legătură cu modele internaționale de referință, 2. Diseminarea de metodologii *Healing of Memories* în cadrul unei întâlniri internaționale a experților în domeniul *Vindecării prin reamintire (Healing Through Remembering)*, 3. Dezvoltarea unei rețele internaționale *Healing of Memories*, ca o bază de informare și sprijin pentru îmbunătățirea activităților de reconciliere desfășurate în lume.

Între participanți s-au remarcat: IPS Prof.Dr. Laurențiu Streza, Mitropolitul Ardealului, Dr.Holger Dix, Director al *Fundației Konrad Adenauer*, Dr. Manoj Kurian, din partea *Consiliului Mondial al Bisericilor (WCC)*, Prof. Dr. Viorel Ioniță, din partea *Conferinței Bisericilor Europene (CEC/KEK)*, Fr. Michael Lapsley, Directorul *Institutului Healing of Memories* din Cape Town (Africa de Sud), Prof. Dr.Mohammed S. Dajani Daoudi, de la Al-Quds University, Ierusalim (Israel), responsabil al *Al-Wasatia Initiative*, Maida Hasecic de la *Institutul Interreligios* din Sarajevo (Bosnia-Herțegovina), alți responsabili în cadrul unor proiecte de reconciliere, precum Usha Jesudasan (India), Nelly Boonen (Brazilia), Rev. Juan Jacobo Tancara și Marta Palma din Chile, Rev Travis Enright (Canada), Dr. Dmitrij Zlepko, de la Universitatea din Lvov (Ucraina), Dr. Gert Rüppel din Finlanda. Situația romilor în România și Bulgaria a fost abordată de Drd. Loredana Mihaly din Baia Mare (România) și Dr. Yelis Erolova din Sofia (Bulgaria).

În zilele imediat următoare Consultării de la Mănăstirea Sâmbăta a avut loc o altă conferință internațională organizată de Fundația RSEE: *Religion - History - Culture - Society, The influence of religion and ethnical identity on the development of values in culture and society, Interreligious and intercultural dialogue and conference in the region of historical Scythia Minor*, care s-a ținut la Constanța, între 27-30 mai 2009. Aici, participanților de la Sâmbăta li s-au adăugat conducători de culte din Dobrogea sau din Bulgaria, precum IPS Dr.

Teodosie, Arhiepiscopul Tomisului, Episcopul vicar romano-catolic Ștefan Ghente, Dr. Jusuf Muurat, Muftiul Constanței (pentru comunitatea musulmană tătară din România), Prof. Dr. Carol Friedmann, Președintele Comunității Evreiești din Constanța, Muftiul Belal Bardjan din Dobrich (pentru comunitatea musulmană turcă din Bulgaria), alături de personalități ale vieții academice din România și Bulgaria: Pr.Prof.Dr. Dura Nicolae și Pr.Prof.Dr. Nechita Runcan de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Constanța, Prof.Dr. Ibrahim Yalimov de la *Institutul Islamic* din Sofia, Prof.Dr.Ibram Nuredin de la Universitatea “Ovidiu” din Constanța și alții.

În mai multe sesiuni a fost prezentată și analizată situația interculturală și interreligioasă actuală din partea românească (Dobrogea), respectiv din partea bulgărească a regiunii istorice *Scythia Minor* și au fost comparate evoluțiile istorice ale diferitelor entități etnice și religioase. Paneluri de discuții au fost dedicate comparării unor experiențe internaționale *Healing of Memories* cu experiențe istorice europene în plan intercultural și interreligios, ca și determinării importanței valorilor religioase pentru educație și pentru dezvoltarea societății în general. Este de remarcat prezența unor reprezentanți ai vieții politice: parlamentarul bulgar Dr. Stoyanov Latchezar din Sofia și Constantin Dimitriu, reprezentant al României în Parlamentul European.

Referatele consultării internaționale de la Sâmbăta și ale conferinței de la Constanța au fost publicate în Seria *Reconciliatio*, nr. 4, sub titlul *Telling Stories of Hope - Reconciliation in South East Europe Compared to World-Wide Experience* (Cluj-Napoca, Leipzig, 2010). [7]

Prima manifestare importantă a Fundației RSEE în anul 2010 a constituit-o *European Interreligious Consultation on ‘Healing of Memories’. Reconciliation between Peoples, Cultures and Religions*, care a avut loc la Sarajevo, în Bosnia-Herțegovina, între 3-6 Mai 2010. Desfășurată într-o regiune în care rănilor conflictelor din ultimele decenii între popoarele și confesiunile/religiile fostei Jugoslavii sunt încă proaspete, o intenție a consultării de la Sarajevo a fost aceea de a încerca apropierea unor experiențe *Healing of Memories* din alte țări europene de situația din (și dintre) state balcanice provenite din fosta Jugoslavie, pentru a întrevădea căi viitoare de reconciliere.

Organizată în parteneriat și cu sprijinul *Consiliului Mondial al Bisericilor* (WCC), al *Federației Lutherane Mondiale* (Lutheran World Federation – LWF) și a Fundației *Konrad Adenauer* din Sarajevo, participanții la conferință au fost, pe de o parte, responsabili ai proiectelor *Healing of Memories* din Europa, în special pe linie lutherană, a căror simplă enumerare spune multe despre problemele abordate la Sarajevo: Dr.Manoj Kurian (India), din partea WCC, Sabine Wölkner, de partea Fundației *Konrad Adenauer* din Sarajevo, Ep. Dr. Christoph Klein, Vicepreședinte al LWF pentru Europa Centrală și de Est, apoi Dir. Lehel Lazslo (*Hungarian Inter-church Aid*), Dr. Klaus Pumberger din Austria (*Akademie an der Grenze*), Rev. Milos Calda din Cehia (*Evangelical Church of Czech Brethren*), John Stringham (*Roma-Gadje-Dialogue*), Péter Szöke (*Sanct Egidio*), Rev. Andrzej Wójtowicz (*Polska Rada Ekumeniczna*), Prof. Dr. Karsten Fledelius (*Danish Helsinki Committee for Human Rights*), Rev. Vilho Vähäsarja (*Biserica Evanghelică Lutherană din Finlanda*), Anne Kalstad Mikkelsen (*Arran Lule Sami Centre*) și Rev. Rolf Steffensen din Norvegia, Veronika Håkansson Li și Hanna Sofie Utsi, membră în Parlamentul Sami din Suedia, Ep. Hans-Joachim Kiderlen din Biserica Evanghelică Lutherană din Georgia, Ep. Uland Spahlinger din Biserica Evanghelică Lutherană din Ucraina, Dr. Mykhailo Dymyd (*Institute of Ecumenical*

Studies University Lvov), Leif Seibert (*Center for Interdisciplinary Research on Religion and Society*), Jelena Nikolic din Cipru (*Initiative of Change*), Dr. Elena Marushiakova, Dr. Veselin Popov și Lilyana Kovacheva de la *Institutul Etnografic al Universității din Sofia*, Prof. Dr. Dimitra Koukoura de la Universitatea din Thesalonica (Grecia), Prof. Dr. Riccardo Burigana (*Centro per l'Ecumenismo San Bernardino*, Veneția) și Luca Ghiretti (Biserica Valdensă) din Italia, Frank-Dieter Fischbach din Germania (*Ev. Friedenskirchengemeinde Troisdorf Kreuzkirche*), Bart Brandsma din Olanda (*Dialogue for Peacefull Change*), Rev. Bob Fyffe (*Churches Together in Britain and Ireland*) și Rev. Simon Keyes (*Ethelburga's Centre for Reconc. and Peace*, Londra) din Marea Britanie, Dr. Johnston McMaster (*Irish School of Ecumenics Belfast*) din Irlanda de Nord.

Pe de altă parte, problematica relațiilor interetnice și interreligioase din Bosnia-Herțegovina, a fost abordată mai ales în ultima zi, dedicată integral problematicii post-jugoslave, la dezbateră la care au participat, din Bosnia-Herțegovina: Dr. Mustafa Cerić, Raisu-L-Ulama al Comunității islamice, Pr. Vanja Jovanović, din partea Bisericii Ortodoxe Sârbe, Boris Kožemjakin, din partea Comunității evreiești; din Croația: Carolyn Boyd (*Ecumenical Women's Initiative*); din Macedonia: Semra Ramadani (*Third Political Academy*), Shasine Kasami (*Commission for Gender Equality*) și Biljana Dukovska (*Universal Peace Federation*); din Serbia: Rev. Christoph Tabernoux (*Ecumenical Humanitarian Organization*).

Diferite viziuni etnice și religioase asupra istoriei regiunii au fost prezentate de Prof. Dr. Enver Imamović și Muhammed Jusić, din perspectivă islamică, de Darko Đogo, din perspectivă ortodoxă, de Marko-Antonio Brkić, din perspectivă catolică și de Elijas Tauber, din perspectiva comunității evreiești. Într-un panel de discuții (*Comparing Balkan context with European wide experiences*) au avut expuneri Prof. Dr. Azra Jaganjac și Velma Šarić.

Rapoartele Consultării de la Sarajevo au fost ulterior publicate în Seria *Reconciliatio*, nr. 7: *Reconciliation between Peoples, Cultures and Religions. Reconciliation in Bosnia-Herzegovina Compared to the European-Wide Experiences* (Cluj, 2012). [11]

În continuare, pentru a nu depăși o dimensiune rezonabilă a acestei expuneri, celelalte activități organizate de Fundația RSEE vor fi prezentate mult mai rezumativ.

Astfel, în luna septembrie 2010, reprezentanți ai Fundației RSEE, Rev. Dieter Brandes și Ep. Christoph Klein, împreună cu Pr. Lect. Dr. Daniel Buda, din partea WCC, au luat parte la un simpozion organizat la Cape Town (Africa de Sud), în vederea unei colaborări cu Institutul *Healing of Memories* condus de Michael Lapsley.

În perioada imediat următoare, între 4-6 octombrie 2010, Fundația RSEE a organizat *Conferința Internațională Culturi și religii în Bucovina istorică. Retrospectivă și perspective de dezvoltare (International Conference: Cultures and Religions in the Historical Bucovina: Retrospective and Perspectives of Development)*, la Cernăuți, Ucraina (partea întâi a manifestării) și la Suceava, România (partea a doua), în parteneriat cu instituții din Ucraina și România: Fundația "Friedrich Ebert", Universitatea Națională „Yuriy Fedkovych” din Cernăuți, Universitatea "Ștefan cel Mare" din Suceava, Institutul "Bucovina" al Academiei Române din Rădăuți. Specificul istoric al tematicii a făcut ca majoritatea celor peste 40 de participanți să fie *istorici ai diferitelor confesiuni și religii*, ce au tratat în referatele prezentate *Istoria Bucovinei până la 1918, Perioada românească (1920-1944), Bucovina între 1944-1947 și Evoluțiile istorice după cel de-al doilea război mondial*. O masă rotundă a reunit

personalități academice, religioase și politice ce au dezbătut *Relevanța “toleranței habsburgice”* (și a istoriei Bucovinei în general) *pentru situația politică și socială actuală*. Și referatele acestei conferințe au fost publicate în Seria *Reconciliatio*, nr. 6: *Culturi și religii în Bucovina istorică* (Cluj-Napoca, 2011). [10]

În anul 2011, în parteneriat cu *Consiliul Ecumenic al Bisericilor din Ungaria* și cu Fundația *Konrad Adenauer*, o manifestare importantă prin largă participare din partea facultăților de teologie și a conducătorilor diferitelor Biserici din Europa centrală și de sud-est a fost organizată la Budapesta, în perioada 10-12 martie, având ca temă *Rolul Bisericilor în reconcilierea socială din Europa Centrală. Europa Centrală ca model al diversității religioase – Conferință ecumenică. Dialog între Bisericile istorice din Ungaria și Bisericile din România, Serbia, Slovacia și Austria (Die Rolle der Kirchen in der gesellschaftlichen Versöhnung in Mitteleuropa. Mitteleuropa als Modell der religiösen Vielfaltigkeit – Ökumenische Konferenz. Dialog zwischen den historischen Kirchen Ungarns und den Kirchen in Rumänien, Serbien, der Slowakei und Österreich)*. Conferința a elaborat și o declarație finală privind importanța continuării procesului de reconciliere între diferitele culturi, confesiuni, religii și etnii ale Europei, prin vindecarea rănilor provocate în mod reciproc de-a lungul unei îndelungate istorii commune.

O *Consultație Bosnia-Herzegovina* a avut loc la Sibiu, între 14-15 noiembrie 2011, cu participarea unor studenți croați romano-catolici și sârbi ortodocși din Sarajevo, în încercarea de a explora noi căi de continuare a activității Fundației RSEE în Bosnia. Evoluția ulterioară a tensiunilor regionale interetnice și interreligioase a dus la amânarea unor acțiuni programate.

În anul 2011, în colaborare cu Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității din Iași, Casa Germană *Hofnung* din Chișinău și *Asociația Ortodoxă pentru o Lume Nouă* din Sibiu/București, au fost organizate două *Consultări transfrontaliere privind viața interconfesională și interetnică din Moldova*, prima la Iași, România, între 7-8 mai și a doua la Chișinău, Republica Moldova, între 3-4 septembrie. Participanții, ortodocși, catolici, reformați, lutherani și bapțiști au informat despre realitățile interconfesionale și interetnice din Moldova românească și din Republica Moldova, exprimându-se intenția unei conferințe și a unui curs *Healing of Memories* la Iași și Chișinău.

2013 a fost anul în care, în cadrul unui efort de reorganizare a Fundației RSEE, au avut loc la Sibiu o serie de ședințe și workshop-uri de *Evaluare a cursurilor Healing of Memories din anii 2009-2013*, în 12 și 29 octombrie, respectiv de *Evaluare a Proiectelor Fundației Reconciliation in South East Europe în Ucraina (Bucovina) și Moldova*, în 5-6 noiembrie, care au reunit foști organizatori și participanți la proiectele fundației în ultimii cinci ani.

De asemenea, pe linia preocupării de îmbunătățire a activității și de asigurare a finanțării proiectelor Fundației RSEE, în 4-5 decembrie 2013 a fost organizat un *Seminar privind accesarea programelor europene*, susținut de Christine Schusster (Germania) și în 22 martie 2014 un *Seminar de orientare a proiectelor spre impact și rezultate durabile*, susținut de Simon Kolbe (Germania).

În anul 2013, Fundația RSEE a devenit coordonatorul Proiectului *Asistență pentru doliu în context intercultural și interreligios (Trauerbegleitung in interkulturellem Kontext - GRU-13-P-LP-194-SB-DE)*, în cadrul Programului European Grundtvig - Parteneriate pentru învățare, 2013-2015. Împreună cu alte instituții partenere în proiect, *Centrul de Misiune și Evanghelizare (CME) al Bisericii Evanghelice C.A. din Polonia*, cu sediul la Dziegiełów și

Școala biblică (Biblická škola) din Martin-Slovacia, între 5-9 martie 2014 a fost organizată o primă *mobilitate* în Slovacia, cu 30 de participanți de diferite confesiuni din România, Slovacia și Polonia. Alte mobilități sunt prevăzute în Polonia și România, proiectul urmând a fi finalizat prin publicarea unui volum de studii.

Mai trebuie observat că, în afară de manifestările prezentate, Fundația RSEE a fost implicată și în alte activități, cu caracter de informare sau de pregătire a proiectelor și cu o pondere specifică în ansamblul activităților fundației, dar pe care spațiul acestei expuneri nu ne permite să le detaliem.

Cursurile *Healing of Memories*

O latură importantă a activității Fundației RSEE a constituit-o organizarea *Cursurilor Healing of Memories*, de mediere interculturală, interetnică și interconfesională, începând cu anul 2009. Ele au fost concepute pe durata a două cicluri, *Healing of Memories 1* și *Healing of Memories 2* (HoM 1 și HoM 2), de câte un semestru fiecare.

Primele cursuri, de nivel post-universitar și având autorizarea Ministerului Educației, cercetării și Tineretului, au fost inițiate sub titulatura “Perfecționare în pastorație, comunicare și coordonarea muncii în echipă” în cadrul Facultății de Teologie Ortodoxă a Universității “1 Decembrie 1918” din Alba-Iulia, în limba română și în cadrul Facultății de Teologie Reformată a Universității “Babeș-Bolyai” din Cluj Napoca, în limba maghiară. În anul 2010 alte Cursuri HoM 1 au fost organizate la Blaj, în cadrul Departamentului de Teologie Greco-Catolică și la Sibiu, în cadrul Facultății de Teologie “Andrei Șaguna” a Universității “Lucian Blaga”.

Planul de învățământ al cursurilor a cuprins discipline precum: *Healing of Memories* – o provocare pentru Bisericele din Transilvania, Relatarea istoriei personale și identitate, Bazele comunicării în Biserică și societate, Exersarea conducerii grupurilor în context interconfesional și interreligios, Identitate și percepție interculturală și interconfesională – însumând 30 de credite, plus alte 10 credite pentru susținerea disertației. Cursurile au susținute de referenți și cadre didactice din partea Fundației RSEE sau a Universităților participante, ca și de experți în mediere invitați din străinătate: Marja Kantanen (Finlanda), Rolf Steffensen (Norvegia), Walter Winter (Germania), Dr. Hézsér Gábor (Ungaria) și alții.

Ciclul de Cursuri *Healing of Memories 2*, “Perfecționare în comunicare interculturală și mediere”, a fost organizat la Alba Iulia în 2010 și la Blaj în 2011-2012, cursanții provenind dintre absolvenții ciclului *Healing of Memories 1*; între temele abordate: “Identitatea și alteritatea în relațiile interpersonale”, “Tehnici de mediere pentru dobândirea competențelor de mediator”, “Tehnici de moderare și de comunicare orientate spre soluționarea conflictelor” etc.

Cei cca. 100 de beneficiari ai *Cursurilor Healing of Memories* au fost profesori de religie, preoți și pastori de diferite confesiuni din Transilvania (ortodocși și greco-catolici români, unitarieni, reformați și romano-catolici maghiari, lutherani germani), care activează adesea în situații interculturale, interetnice și interconfesionale.

Alte Cursuri *Healing of Memories*, “Comunicare interculturală, pastorație și mediere”, au fost organizate în limba maghiară la nivel parohial pentru cca. 40 de femei roma și gadge (non-roma) la Oradea în 2010, la Zenta (Serbia) în 2011-2012 și la Popovo (Ucraina), în 2012-2013.

O continuare oarecum firească a cursurilor HoM a constituit-o elaborarea în 2011-2012 a *Curriculum-ului pentru Programul de Master în «Mediere Interculturală și Interconfesională»*, de către o echipă interconfesională de cadre universitare de la Facultățile de Teologie Ortodoxă din Sibiu și Alba-Iulia, Facultatea de Teologie Reformată din Cluj-Napoca, Departamentul de Teologie Greco-Catolică din Blaj și Departamentul de Teologie Evanghelică-Lutherană din Sibiu.

După autorizarea Programului de Master în anul 2012, acesta a demarat în limba română la Alba-Iulia, fiind în curs de desfășurare cu două serii, preconizându-se totodată demararea sa și la Sibiu, în limba germană, cel mai probabil în toamna acestui an (2014).

Evaluare și concluzii

Încercând o evaluare sumară a activității Fundației RSEE, trebuie în primul rând observat că aceasta a reușit crearea unor “spații de întâlnire și de dialog” între persoane reprezentând entități diferite din punct de vedere confesional, religios, etnic și inevitabil cultural. Și chiar dacă la început acțiunile fundației au fost orientate mai ales spre Transilvania și celelalte regiuni istorice românești – unde uneori s-au putut descoperi adevărate modele istorice de toleranță interetnică, interconfesională și interreligioasă – implicarea ulterioară în organizarea de manifestări internaționale a creat adevărate oportunități de diseminare a informației în domeniu, de “import/export” global de experiențe și bune practici de dialog și reconciliere – inclusiv prin publicarea rezultatelor valoroase în limbi de circulație sau în mai multe limbi, în volume paralele.

Și cercetarea istorică a primit un impuls metodologic, fie numai prin alăturarea unor “versiuni” diferite confesional, etnic și religios pentru aceleași regiuni și perioade istorice. O inter- și multi-disciplinaritate a fost necesară pentru dialog și reconciliere, prin aducerea împreună a unor invitați din diferite țări și din diverse medii și domenii: cadre didactice și cercetători din mediul academic (istorici și teologi), specialiști în domeniul medierii, responsabili politici și/sau religioși.

Experiențe personale sau instituționale importante au putut avea loc, persoane sau entități instituționale întâlnindu-se și comunicând după decenii de separare. În acest sens se pot da de exemplu “premierele” constatate de Pr.Lect.Dr. Anton Rus, de la Departamentul de Teologie Greco-Catolică din Blaj, într-o evaluare a unui *Curs Healing of Memories*: a fost pentru prima oară – după căderea regimului comunist (1989) și de fapt după cel de-al doilea război mondial – când un pastor *luteran* din Germania (Rev. Dieter Brandes), un preot profesor *ortodox* (Pr. Prof. Univ. Dr. Vasile Grăjdian) și un profesor pastor *reformat* maghiar (Past.Lect.Univ.Dr. Olga Lukács), au predat câte un curs la Facultatea de Teologie Greco-Catolică, Departamentul Blaj; de asemenea, a fost pentru prima oară când dintre cursanții și deci absolvenții vreunui curs de la Facultatea de Teologie Greco-Catolică, Departamentul Blaj, a făcut parte un pastor *reformat* maghiar (Past.Májai-Varga Z. Zoltán) și chiar o *femeie pastor reformat* (Past. Asist.Univ.Dr. Püsök J. Sarolta), iar la *Masterul „Teologia pastorală în comunitățile ecleziale”* de la Facultatea de Teologie Greco-Catolică, Departamentul Blaj, s-a înscris un un pastor *reformat*, ca rezultat al experienței Cursului *Healing of Memories*, prin care a cunoscut mediul universitar și bisericesc greco-catolic de la Blaj, cu profesorii și studenții săi. Așadar, Cursul *Healing of Memories* a fost un prilej și pentru schimburile de profesori și studenți între Institutele Teologice confesionale din Transilvania – Facultatea de

Teologie Ortodoxă „Andrei Țaguna” din Sibiu, Facultatea de Teologie Protestantă din Cluj-Napoca și Facultatea de Teologie Greco-Catolică din Blaj.

Nu în ultimul rând trebuie amintite instituțiile care au finanțat proiectele Fundației RSEE, unele amintite în paginile anterioare: KEK (Conferința Bisericilor Europene), GEKE (Comunitatea Bisericilor Protestante din Europa), WCC (Consiliul Mondial al Bisericilor), KhK (Kirchen helfen Kirchen), KiA (Kerk in Actie), HEKS (Ajutorul bisericesc elvețian), VELKD (Federația Bisericilor Evanghelice din Germania), Fundațiile Gustav Adolf, Friedrich Ebert, Konrad Adenauer, diverse Biserici din Germania (Württemberg, Baden, Rheinland, Bayern), Otto per mille etc.

Ca o concluzie generală, se poate afirma că activitatea internațională sau transfrontalieră a Fundației RSEE, cea didactică-pedagogică și de mediere, pusă în slujba dialogului și reconcilierii interconfesionale, interreligioase și interetnice, reprezintă o experiență valoroasă, care trebuie în continuare analizată, sistematizată, împărtășită și folosită în acțiuni viitoare.

BIBLIOGRAFIE: (Seria *Reconciliatio* a Fundației *Reconciliation in South-East-Europe*)

Reconciliatio nr. 1: *Healing of Memories in Europe – A Study of Reconciliation between Churches, Cultures and Religions*, edit. Dieter Brandes, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca; Evangelische Verlagsanstalt GMBH, Leipzig, 2007.

Reconciliatio nr. 2: *Die Geschichte der christlichen Kirchen aufarbeiten – Healing of Memories zwischen Kirchen, Kulturen und Religionen – Ein Versöhnungsprojekt der Kirchen in Rumänien*, edit. Dieter Brandes, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca; Evangelische Verlagsanstalt GMBH, Leipzig, 2007, 455p.

Reconciliatio nr. 2 (versiunea în limba română): *Healing of Memories: Punte între biserici, culturi și religii. Un proiect de reîmpăcare a Bisericilor*, edit. Dieter Brandes și Olga Lukács, Editura Accent, Cluj Napoca, 2007.

Reconciliatio nr.3/r: *Scurtă istorie a bisericilor și comunităților religioase din Transilvania*, edit. Dieter Brandes, Olga Lukács, Vasile Grăjdian, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008, 272p.

Reconciliatio nr.3/m (versiunea în limba maghiară): *Az Erdélyi egyházak és vallási közösségek rövid története*, edit. Dieter Brandes, Olga Lukács, Vasile Grăjdian, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008, 275p.

Reconciliatio nr.3/d (versiunea în limba germană): *Kurze Geschichte der Kirchen und Religionsgemeinschaften in Siebenbürgen*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca; Evangelische Verlagsanstalt GMBH Leipzig, 2010, 315p.

Reconciliatio nr. 4: *Telling Stories of Hope - Reconciliation in South East Europe Compared to World-Wide Experiences*, edit. Vasile Grăjdian, Olga Lukács, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca; Evangelische Verlagsanstalt GMBH, Leipzig, 2010, 425p.

Reconciliatio nr. 5/r: *Evoluția instituțiilor episcopale în Bisericile din Transilvania. Partea I. De la începuturi până la 1740*, edit. Nicolae Bocșan, Olga Lukács, Dieter Brandes, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2010, 219p.

Reconciliatio nr. 5/m (versiunea în limba maghiară): *A püspöki intézmények kialakulása és fejlődése Erdélyben 1740-ig, I. Rész*, edit. Nicolae Bocşan, Olga Lukács, Dieter Brandes, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2010, 226p.

Reconciliatio nr. 6: *Culturi și religii în Bucovina istorică*, edit. Vasile Grăjdian, Olga Lukács, Serhii Hakman, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2011, 350p.

Reconciliatio nr. 7: *Reconciliation between Peoples, Cultures and Religions. Reconciliation in Bosnia-Herzegovina Compared to the European-Wide Experiences*, edit. Manoj Kurian, Dieter Brandes, Olga Lukács, Vasile Grăjdian, Schiller Verlag Bonn & Hermannstadt, 2012, 254p.